

PRIRUČNIK ZA PROMATRAČE

Referendum

ZAKONSKI OKVIR - SAŽECI

O REFERENDUMU *iz Zakona o referendumu i drugim oblicima osobnog sudjelovanja u obavljanju državne vlasti i lokalne i područne (regionalne) samouprave*

► Referendum je oblik neposrednog odlučivanja birača u obavljanju državne vlasti o pitanjima određenim Ustavom (državni referendum) i o pitanjima iz djelokruga županije, grada ili općine (lokalni referendum).

► Na državnom referendumu imaju pravo sudjelovati svi hrvatski državljani s pravom glasa, a na lokalnom referendumu svi koji imaju prebivalište unutar jedinice u kojoj se organizira referendum.

► **Na državnom referendumu** odlučuje se većinom birača koji su glasovali bez obzira na broj birača koji su glasali,

► **Na lokalnom referendumu** odlučuje se većinom birača koji su glasovali, uz uvjet da je referendumu pristupila većina od ukupnog broja birača upisanih u popis birača jedinice lokalne odnosno područne samouprave u kojoj je raspisan referendum.

Tijela za provedbu referenduma

Tijela za provedbu referenduma su Državno izborno povjerenstvo (DIP), povjerenstvo za provedbu referenduma u županiji, odnosno u Gradu Zagrebu, te u gradu, odnosno u općini i odbori za provedbu glasovanja na referendumu.

► **Državno izborno povjerenstvo (DIP)** je najviše tijelo za provedbu državnog referenduma te brine o njegovoj zakonitoj pripremi i provedbi, imenuje članove povjerenstva za provedbu državnog referenduma u županiji, odnosno u Gradu Zagrebu, daje obvezne upute za rad povjerenstava i odbora, nadzire njihov rad te utvrđuje i objavljuje službene rezultate provedenog glasovanja na državnom referendumu.

► Povjerenstvo za provedbu referenduma u županiji, odnosno u Gradu Zagrebu

Brine se za zakonitu provedbu referenduma u županiji, odnosno u Gradu Zagrebu. Povjerenstvo za provedbu državnog referenduma u županiji nadzire rad povjerenstva za provedbu državnog referenduma u gradu, odnosno u općini.

► Povjerenstvo za provedbu referenduma u gradu, odnosno u općini

Određuje glasačka mjesta i imenuje odbore u gradu, odnosno u općini. Brine se za zakonitu provedbu referenduma u gradu, odnosno u općini.

► **Odbori** izravno provode glasovanje te nadziru i osiguravaju zakonitost i tajnost glasovanja. **Svaki odbor sastoji se od 6 osoba:** predsjednik, dvoje članova te njihovi zamjenici. Nije detaljno propisan sastav biračkog odbora.

Glasanje posebnih skupina birača - birača s tjelesnom manom, nepismenih birača te birača koje nisu u mogućnosti pristupiti na glasačko mjesto

Glasanje se obavlja osobno. Iznimno, birač koji zbog tjelesne mane nije u mogućnosti glasati, na glasačko mjesto mora doći s **osobom od povjerenja** koja će u njegovo ime i po uputi izvršiti glasanje.

Ukoliko birač zbog bolesti ili drugog opravdanog razloga nije u mogućnosti glasati na glasačkom mjestu, a želi glasati, o tome **mora obavijestiti odbor za provedbu glasanja** na referendumu.

Na dan održavanja referenduma, dva člana odbora dolaze kod birača. Potrebno sa glasačkog mjesta uzeti više glasačkih listića kako bi birač mogao nasumice odabrati jedan glasački listić (radi sprječavanja mogućnosti da se prema saznanju o serijskom broju glasačkog listića povrijedi pravo tajnosti glasanja).

Glasanje se obavlja tako da birač **stavlja presavijeni glasački listić u omotnicu koju zalijepi**, članovi odbora nose omotnicu na glasačko mjesto i u prisutnosti ostalih članova odbora otvaraju omotnicu iz koje vade presavijeni glasački listić i ubacuju ga u glasačku kutiju.

Odbor u zapisnik o radu upisuje podatke o osobama koje su glasale na ovaj način.

Kad birač – **osoba s invaliditetom** dođe ispred glasačkog mjesta i izrazi želju glasati, predsjednik odbora odrediti će dva člana odbora i uputiti ih da ispred glasačkog mjesta omoguće biraču –osobi s invaliditetom glasanje na način kako je predviđeno za glasanje kod kuće.

Način uređenja glasačkog mjesta

Glasačka mjesta određuju se prema broju građana upisanih u popis birača tako da je broj građana na jednom glasačkom mjestu toliki da se bez teškoća može glasati u vremenu određenom za glasanje.

U prostorijama u kojima će se glasati (glasačko mjesto) mogu se isticati samo državni simboli, i simboli jedinica lokalne ili područne samouprave.

U prostoriji za glasanje mora se na vidnom mjestu nalaziti odluka o raspisivanju referenduma. Glasačko mjesto otvoreno je od 7h do 19h.

POPISI BIRAČA

► Popis birača je dio registra birača koji se sastavlja nakon zatvaranja registra za svake pojedine izbore ili referendum te služi kao temelj za glasovanje na dan referenduma.

Glasanje izvan mjesta prebivališta unutar Hrvatske i u inozemstvu

Glasanje je moguće na **državnom referendumu** uz obavljanje **privremenog upisa** u popis birača u mjestu gdje će birač boraviti na dan izbora ili **pribavljanje potvrde** za glasovanje, ili **aktivnu registraciju** za glasanje u inozemstvu. Na **lokalnom referendumu** nije moguće glasati izvan mjesta prebivališta.

Glasanje uz potvrdu na dan referenduma

► Ako birač nije upisan u popis birača, treba podići potvrdu kojom dokazuje da ima pravo glasa. Na dan održavanja referenduma uredi državne uprave izdaju potvrdu za glasanje.

OBVEZATNE UPUTE DRŽAVNOG IZBORNOG POVJERENSTVA - za provedbu državnog referenduma

Obvezatne upute (OU) su pravila koja pobliže tumače pojedine odredbe zakona, primjerice:

- Redoslijed radnji i tijek rokova
- Obrasci za provedbu referenduma
- O pravima i dužnostima promatrača
- O načinu uređenja glasačkog mjesta
- Itd.

IZ KAZNENOG ZAKONA

KAZNENA DJELA PROTIV BIRAČKOG PRAVA Povreda slobode odlučivanja birača

Članak 333.

Tko silom, ozbiljnom prijetnjom, podmićivanjem ili na drugi protuzakonit način utječe na birača da na izborima glasuje na određeni način ili da ne glasuje, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Uskrata biračkog prava

Članak 334.

Tko u obavljanju povjerene mu dužnosti u vezi s izborima drugoga protuzakonito ne uvede u popis birača, ili ga izbriše iz tog popisa, ili mu na drugi način uskrati biračko pravo, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

Zlouporaba biračkog prava

Članak 335.

(1) Birač koji na istim izborima glasuje nakon što je već glasovao ili glasuje umjesto drugoga pod njegovim imenom, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko omogući drugome da ponovo glasuje.

Povreda tajnosti glasovanja

Članak 336.

Tko na izborima povrijedi tajnost glasovanja ili bez pristanka birača objavi kako je on glasovao, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine.

Uništenje i krivotvorenje izbornih isprava

Članak 337.

(1) Tko uništi, prikrije, ošteti ili neovlašteno odnese kakvu ispravu o izborima ili kakav predmet koji služi za izbore, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko uvede u popis birača nepostojeću osobu, umrlu osobu ili osobu koja nema biračko pravo.

Izborna prijevara

Članak 338.

Tko dodavanjem, oduzimanjem, brisanjem glasova ili na drugi način krivotvori rezultat izbora, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

ZAŠTITA REFERENDUMA

Zbog nepravilnosti pri provedbi referenduma na glasačkom mjestu, birač ima pravo podnijeti prigovor Državnom izbornom povjerenstvu u roku od 48h od završetka glasanja.

Državno izborni povjerenstvo je dužno donijeti rješenje o prigovoru u roku od 48h od vremena kada mu je dostavljeno očitovanje i glasački materijal na koji se prigovor odnosi.

Protiv rješenja Državnog izbornog povjerenstva podnositelj prigovora ima pravo žalbe Ustavnom sudu u roku od 48h od primitka pobijanog rješenja.

Ustavni sud dužan je donijeti odluku o žalbi u roku od 48h od dana primitka žalbe.

Podnošenje kaznene prijave

Svaki građanin može samostalno podnijeti kaznenu prijavu zbog uočenih kaznenih djela propisanih Kaznenim zakonom odlaskom u policijsku postaju ili nadležno državno odvjetništvo.

TIJEK PROCESA

Materijali za provođenje referenduma

Dan prije održavanja referenduma, odbori će dobiti od materijala:

1. Izvadak iz popisa birača u kojemu su registrirani birači za glasanje na tom glasačkom mjestu. Svaki izvadak sadrži ime i prezime birača, adresa, datum rođenja.
2. Glasačke listiće koje sadrže pitanje o kojima birač treba odlučiti na referendumu, a koje mora biti tako napisano da birač koji glasa može o pitanju odlučiti „ZA“ ili „PROTIV“. Mora biti označen službenim pečatom.
3. Više primjeraka zapisnika o radu odbora za provedbu referenduma.
4. Primjerak odluke o raspisivanju referenduma.
5. Glasačke kutije s priborom za pečačenje.
6. Kemijske olovke, grafitne olovke, nekoliko omotnica različitih veličina, nekoliko listova bijelog papira.

Predsjednik odbora potpisuje potvrdu o preuzimanju materijala za provedbu referenduma.

ŠTO PROMATRAČI TREBAJU PONIJETI SA SOBOM NA DAN REFERENDUMA?

Pokušajte se dobro odmoriti prije dana referenduma.

Sa sobom ponesite:

- akreditaciju/iskaznicu ili odluku o imenovanju promatrača
- identifikacijski dokument (osobna iskaznica, putovnica)
- priručnik
- kemijsku olovku.

Također preporučamo da:

- ponesete sendvič i piće (nikako alkohol)
- ne zaboravite kišobran u slučaju lošeg vremena
- se odjenete udobno i toplo.

VAŽNE NAPOMENE ZA PROMATRAČE

!!! Odbori i povjerenstva za provedbu referenduma nisu vaši neprijatelji!

Većina članova trudi se svoj posao obavljati profesionalno. Neke od nepravilnosti koje ćete možda uočiti nisu rezultat (zlo)namjernog djela, već slučajnog propusta ili nedostatne edukacije odbora. Stoga će većina nepravilnosti biti uklonjena nakon što se obratite predsjedniku odbora ili njegovom zamjeniku.

U slučaju da su uočene nepravilnosti rezultat namjernog djela ili propusta odbora te u slučaju da nakon vaše primjedbe uočene nepravilnosti nisu uklonjene, postupajte u skladu s uputama koje ste dobili od organizatora promatranja.

!!! Ukoliko tijekom promatranja ustanovite da je sve u redu i da niste naišli na nepravilnosti, to ne znači da ste loš promatrač!

To znači da je referendum na vašem glasačkom mjestu ili na vašem području promatranja dobro organiziran i proveden.

!!! Rezultat referenduma može Vas razveseliti ili ražalostiti jer svaki od promatrača ujedno je i osoba koja će na dan referenduma glasati pa, shodno tome, ima i određene preferencije. Bilo bi dobro da svoje osjećaje ne iskazujete dok ste u ulozi promatrača na glasačkom mjestu ili u povjerenstvu.

REFERENDUMSKI DAN - ŠTO I KAKO PROMATRATI

PROCEDURA NA DAN REFERENDUMA	PODSJETNIK ZA PROMATRAČE
Prije otvaranja glasačkog mjesta	
Promatrač koji prati rad odbora ima pravo biti nazočan radu odbora od pripremanja glasačkog mjesta prije njegovog otvaranja, za vrijeme glasanja, prebrojavanja glasačkih listića i utvrđivanja rezultata glasanja te stavljati obrazložene primjedbe na rad odbora u zapisnik o radu odbora ili ih u pisanom obliku priložiti tom zapisniku.	Dođite na glasačko mjesto najkasnije pola sata prije otvaranja – u 6 i 30.
Promatrač je dužan odboru čiji rad namjerava promatrati predložiti akreditaciju/iskaznicu ili potvrdu o imenovanju promatrača.	Predstavite se predsjedniku odbora i ostalim članovima odbora te drugim promatračima, ukoliko su prisutni. Svoju akreditaciju/iskaznicu vidljivo istaknite. Ukoliko niste dobili akreditaciju/iskaznicu, odboru pokažite Odluku o imenovanju.
Prije početka glasanja, odbor će donijeti zaprimljene materijale i urediti glasačko mjesto. Na glasačkom mjestu mogu se isticati samo državni simboli – zastava i grb Republike Hrvatske. Mogu se isticati i obilježja županija, gradova/općina u skladu s njihovim statutima.	Osmotrite uređenje glasačkog mjesta i materijale dostavljene od povjerenstva. Je li glasačko mjesto pravilno uređeno? Je li odbor zaprimio sve materijale? Da li se odluka o raspisivanju referenduma nalazi na vidljivom mjestu?
Promatrač ima pravo uvida u cjelokupni materijal za referendum. Obavezan dio materijala je i izvadak iz popisa birača s biračima koji pripadaju tom glasačkom mjestu.	Imate pravo izvršiti brojanje zaprimljenih glasačkih listića te pravo uvida u izvadak iz popisa birača.
Nakon što su svi članovi odbora i promatrači utvrdili da su kutije prazne, pristupit će se pečaćenju glasačkih kutija.	Provjerite je li glasačka kutija prazna i propisno zapečaćena.

<p>Sukladno uputama DIP-a, unutar glasačkog mjesta i 50 m u okolini glasačkog mjesta ne smiju biti izvješeni promidžbeni materijali.</p>	<p>Jesu li plakati i drugi promidžbeni materijali unutar, izvan ili u blizini glasačkog mjesta?</p> <p>Nalaze li se organizirani aktivisti u blizini glasačkog mjesta?</p>
Glasanje	
<p>Glasačka mjesta otvaraju se u 7:00.</p>	<p>Je li glasačko mjesto otvoreno na vrijeme?</p>
<p>Tijekom glasanja promatrač se mora smjestiti u prostoriji tako da ne ometa rad odbora, ali da ima dobar pregled svih radnji u vezi glasanja.</p>	<p>Sjednite sa strane tako da ne remetite odvijanje procesa glasanja, ali tako da jasno možete vidjeti odvijanje cijele procedure. Promatrajte poštuju li se procedura i odgovarajte na pitanja u vašim obrascima za izvještavanje.</p> <p>Je li vas netko pokušao zastrašiti kako biste otišli?</p> <p>U razgovoru s odborom izbjegavajte teme kroz koje biste mogli biti viđeni kao pristrani i koje bi mogle stvoriti napetu atmosferu.</p>
<p>Glasanje se obavlja osobno, glasačkim listićima, uz predodžbu osobne iskaznice ili putovnice.</p>	<p>Slijedi li odbor propisanu proceduru identifikacije birača, provjerom dokumenata?</p>
<p>Nakon evidentiranja u Izvatku iz popisu birača (zaokruživanja rednog broja ispred imena birača koji je pristupio glasanju), biraču se izdaje glasački listić kojeg je prethodno izvukao iz lepezasto postavljenih glasačkih listića okrenutih licem prema dole (kako se ne bi vidjeli serijski brojevi / <i>redni broj</i> na listiću).</p> <p>Član odbora će dati potrebno pojašnjenje o predmetu referenduma i o načinu glasovanja.</p>	<p>Zaokružuje li odbor redni broj u izvatku iz popisa birača?</p> <p>Izdaje li se biraču samo jedan glasački listić?</p> <p>Je li osobi koja je bila u popisu birača ili je donijela odgovarajuću potvrdu bilo uskraćeno pravo na glasanje?</p> <p>Upućuje li se birače o načinu glasovanja? Da li im se pojašnjava predmet referenduma?</p>

<p>Birač odlazi na mjesto za glasanje. Sloboda opredjeljenja birača i tajnost njihovog glasovanja zajamčeni su Ustavom.</p> <p>Svi birači zaokružuju riječ „ZA „ ili „PROTIV“.</p> <p>Popunjeni glasački listić, birač ubacuje u glasačku kutiju.</p>	<p>Je li biračima omogućena tajnost glasanja?</p> <p>Je li odbor na mjesta predviđena za ispunjavanje listića stavio kemijske olovke?</p> <p>Je li biračima bilo dozvoljeno da popunjavaju svoje glasačke listiće izvan mjesta predviđenog za njihovo popunjavanje?</p>
<p>Pravo je i dužnost birača da glasa samo jedanput. Nitko ne može glasati u ime druge osobe!</p>	<p>Je li bilo slučajeva obiteljskog glasanja? Je li netko glasovao u ime druge ili drugih osoba?</p>
<p>Ukoliko mu se tijekom glasovanja obrati birač, promatrač je dužan uputiti ga predsjedniku odbora za provedbu referenduma.</p>	<p>Niste ovlašteni davati upute biračima. Uputite birače na predsjednika odbora.</p>
<p>Ukoliko promatrač na glasačkom mjestu uoči nepravilnost protivnu zakonima i Obvezatnim uputama DIP-a, dužan je o tome izvijestiti predsjednika odbora za provedbu referenduma.</p>	<p>Predsjednika odbora, a ukoliko je odsutan, njegova zamjenika, ljubazno izvještavajte o uočenim nepravilnostima.</p>
<p>Ukoliko predsjednik odbora ne otkloni ili nije u mogućnosti otkloniti nepravilnost, promatrač ima pravo upisati primjedbu u zapisnik o radu odbora i tražiti od predsjednika odbora ili člana koji je primio primjedbu da mu potpiše primitak iste.</p>	<p>Ukoliko predsjednik odbora ne ukloni/riješi problem na koji ste ga upozorili:</p> <p>1. podatak o nepravilnosti te o vašoj opomeni, unosite u svoj obrazac za izvještavanje;</p> <p>2. obavezno upisujete primjedbu u zapisnik o radu odbora.</p> <p>Primjedba se piše na komad bijelog papira u dva primjerka: jedan se umeće u zapisnik o radu odbora, a druga ostaje promatraču.</p> <p>Ukoliko ćete imati primjedbi nakon 19:00 kad započinje prebrojavanje glasačkih listića, vrijedi ista procedura.</p>

<p>Ukoliko su se odboru za provedbu referenduma za glasanje prijavile bolesne i nemoćne osobe, najmanje 2 člana odbora idu u obilazak, noseći glasačke listiće i omotnice. Članovi odbora će ići u obilazak bolesne i nemoćne osobe samo u slučaju ako je birač dostupan odboru te ako odbor ocijeni da će takvo glasanje moći provesti bez ometanja glasanja na glasačkom mjestu. Potrebno sa glasačkog mjesta uzeti više glasačkih listića kako bi birač mogao nasumice odabrati jedan glasački listić. Prilikom glasanja, birač će sam presaviti glasački listić, staviti ga u zasebnu omotnicu (kuvertu) i zatvoriti je u prisutnosti člana odbora. Članovi odbora će po povratku na mjesto, pred ostalim članovima odbora, otvoriti omotnicu i presavijeni listić ubaciti u glasačku kutiju.</p>	<p>Je li poštivana procedura odlaska članova odbora kod bolesnih i nemoćnih osoba?</p> <p>Jesu li članovi odbora po povratku na glasačko mjesto otvorili omotnicu pred ostalim članovima odbora te, bez pregledavanja glasačkog listića, presavijeni listić ubacili u glasačku kutiju?</p>
<p>Birač koji zbog tjelesne mane (slijepe osobe, osobe bez ruku) ili zbog toga što nije pismen ne može samostalno glasati, ima pravo doći na glasačko mjesto s drugom osobom od povjerenja (pismena osoba) koja ne smije biti član odbora. Osoba će po biračevoj ovlasti i uputi zaokružiti redni broj na glasačkom listiću.</p>	<p>Pomažu li članovi odbora u glasovanju slijepih osoba, osoba bez ruku ili nepismenih osoba?</p>
<p>Na glasačkom mjestu moraju neprekidno biti nazočni svi članovi odbora ili njihovi zamjenici.</p>	<p>Jesu li u svakom trenutku na glasačkom mjestu nazočni svi članovi odbora ili njihovi zamjenici?</p>
<p>Atmosfera na glasačkom mjestu treba biti takva da omogući normalan tijek glasovanja bez pokušaja uznemiravanja ili nagovaranja birača.</p>	<p>Je li netko pokušao zastrašivati ili nagovarati birače?</p> <p>Je li bilo slučajeva nereda ili kaosa na glasačkom mjestu?</p>
<p>Predsjednik odbora za provedbu referenduma osigurava red i mir na glasačkom mjestu za vrijeme glasanja, kao i nakon zatvaranja glasačkog mjesta. U slučaju potrebe, može zatražiti pomoć policije koja je dužna postupiti u skladu sa svojim ovlastima. Nitko, osim pripadnika policije koja dolazi na poziv predsjednika odbora, ne smije doći na glasačko mjesto naoružan.</p>	<p>Jesu li na glasačkom mjestu prisutne uniformirane osobe (osim pripadnika policije koji su došli na poziv predsjednika odbora)?</p> <p>Jesu li prisutne neke druge osobe?</p>

Ukoliko na glasačko mjesto pristupi birač koji nije na izvatku iz popisa birača, birača se upućuje u nadležno tijelo po potvrdu za glasovanje.	Je li poštivana propisana procedura kod onih birača koji nisu u popisu birača? Je li odbor upućivao birače u nadležno tijelo po potvrdu za glasovanje? Je li odbor uvažio potvrde za glasanje koje su donosili birači i omogućio im glasovanje?
Birač koji nije upisan u popis birača i nema odgovarajuću potvrdu ne može glasati.	Je li osobi koja nije upisana u popis birača i nije donijela odgovarajuću potvrdu bilo dozvoljeno glasanje?
U slučaju da se za vrijeme glasanja glasačka kutija potpuno napuni, mora se zatvoriti sigurnosnom naljepnicom na način da je u cijelosti zatvoren otvor kroz koji se glasački listić ubacuje. Takva puna glasačka kutija odlaže se na odgovarajuće mjesto – vidljivo članovima odbora i promatračima. Na mjesto nove glasačke kutije stavlja se nova potpuno prazna i zapečaćena kutija koja je prethodno pregledana.	Je li se s punom glasačkom kutijom postupilo prema navedenoj proceduri?
Brojanje glasova i utvrđivanje rezultata	
Glasačko mjesto zatvara se u 19:00. Svim biračima koji su se do 19:00 zatekli na glasačkom mjestu, omogućit će se glasanje.	Je li glasačko mjesto zatvoreno na vrijeme? Je li svim biračima koji su se zatekli na glasačkom mjestu do 19:00 omogućeno glasanje?
Nakon zatvaranja glasačkog mjesta, odbor pristupa brojanju glasova.	Brojanje je važan i precizan dio procesa. Nakon zatvaranja glasačkog mjesta, ostanite sve dok brojanje nije završeno i unesite rezultate u predviđeni obrazac.
Ako se prilikom prebrojavanja glasova na glasačkom mjestu utvrdi da je broj glasova prema izvatku iz popisa birača veći od broja glasova po glasačkim listićima, vrijedi rezultat glasanja po glasačkim listićima. Ako se prilikom prebrojavanja glasova na glasačkom mjestu utvrdi da je glasao manji broj birača od broja glasova u glasačkoj kutiji, odbor će o tome sačiniti zapisnik i sa izvješćem dostaviti povjerenstvu za provedbu referendumu.	U ocjenjivanju brojanja, morate biti sigurni da je procedura opisana u ovom priručniku u potpunosti poštivana
Sve kemijske olovke sklanjaju se, a grafitne olovke dozvoljene su za zabilježbe koje radi predsjednik odbora.	Jesu li sa stola sklonjene sve kemijske olovke te da li se u procesu prebrojavanja listića koriste samo grafitne olovke?

Najprije će se neupotrijebljeni glasački listići prebrojati, potom spremi u omotnice koje će se zapečatiti.	Jesu li neupotrijebljeni listići prebrojani i spremljeni u omotnice koje su zapečaćene prije otvaranja glasačke kutije?
Zatim će se, sukladno izvratku iz popisa birača, utvrditi ukupan broj birača koji su pristupili glasanju. Također će se utvrditi broj birača koji su glasovali uz potvrdu, kao i onih koji su svoj glas dali u omotnicama.	Je li utvrđen ukupan broj birača koji su pristupili glasanju na način da su pobrojane sve kategorije birača (uz potvrdu, putem omotnica)?
Nakon otvaranja glasačkih kutija, odbor pristupa prebrojavanju listića. Utvrđuju se nevažeći glasački listići koji se spremaju u posebnu omotnicu. Važeći glasački listić je onaj iz kojega se nedvojbeno može utvrditi za koji je izbor birač glasao : „ZA“ ili „PROTIV“. Nevažeći glasački listić je neispunjeni glasački listić ili listić iz kojeg se ne može sa sigurnošću utvrditi za koga je birač glasao.	Je li proglašavanje listića nevažećima važećima opravdano? Jesu li nevažeći listići spremljeni u posebnu omotnicu?
Pristupa se grupiranju važećih listića prema zaokruženim rezultatima te brojanju. Svaki član odbora ima pravo osobno prebrojati listiće. Izbrojani listići spremaju se u omotnice, koje se potom zalijepe.	Je li prebrojavanje listića bilo transparentno za sve članove odbora i promatrače? Jesu li svi članovi odbora dobili priliku osobno prebrojati listiće, ukoliko su to zatražili?
Nakon završetka brojanja listića, predsjednik odbora unosi podatke u zapisnike o radu odbora kemijskom olovkom. Svi članovi odbora imaju pravo staviti pisane primjedbe u zapisnike.	Jesu li svi članovi odbora i promatrači dobili priliku staviti pisane primjedbe u zapisnike o radu odbora, ukoliko su to zatražili?
Zapisnike potpisuju svi članovi odbora i imaju pravo dobiti njihov original, kao i promatrači.	Jesu li svi članovi odbora i promatrači potpisali zapisnike i dobili primjerak istih, ukoliko su to zatražili?

Iako se nadamo da će cjelokupan dan referenduma proteći mirno i dostojanstveno, postoje situacije koje narušavaju integritet promatranja i izbornog procesa.

Ono što se za proces smatra kritičnom situacijom ili incidentom je:

- nije Vam dozvoljen ulazak na glasačko mjesto ili ste s njega bezrazložno udaljeni
- bilo koji oblik fizičkog nasilja na glasačkom mjestu;
- vrijeđanje i zastrašivanje birača;
- stvaranje kaosa na glasačkom mjestu;
- dulje zadržavanje uniformiranih osoba unutar glasačkog mjesta za vrijeme glasanja ako nisu došle na poziv predsjednika odbora;
- bilo koje kršenje zakona i pravila koje se ponavlja unatoč tome što je predsjednik

- odbora ili zamjenik upozoren;
- glasanje u ime druge osobe;
 - ubacivanje više od jednog glasačkog listića u kutiju;
 - povreda tajnosti glasanja birača;
 - nakon otvaranja glasačke kutije ustanovljeno je da ima više glasačkih listića od ukupnog broja birača koji su pristupili glasanju;
 - odbor je odbio unijeti vašu primjedbu u zapisnik o radu odbora, kao i potpisati se na vaš primjerak primjedbe;
 - prebrojavanje glasačkih listića nije transparentno i sukladno proceduri.

KAKO OCIJENITI CJELOKUPAN PROCES REFERENDUMA?

Kad promatrate referendum i ocjenjujete cijeli proces, morate uočiti određene razlike:

- prvo, **razlikujte nevažne pogreške u primjeni pravila od onih kršenja i nepravilnosti koja se višekratno ili sistematski ponavljaju;**
- drugo, **razlikujte kršenja zakona o referendumu i pravila koja su mogla ili su utjecala na rezultate referenduma od onih koja nisu mogla utjecati na rezultate referenduma.**

U svemu ostalom što nije navedeno, pokušajte upotrijebiti zdrav razum i logiku.